

# MODELE DE DECIZIE RAȚIONALĂ: CRITERII FORMALE ȘI NORME

Asist. dr. Florin Popa,  
A.S.E., București

**Abstract:** *The present paper analyses some of the difficulties of applying the models of rational decision developed on the basis of rational choice theory. These difficulties include the specification of formal criteria of rational adequacy (completeness, reflexivity, transitivity, continuity), but also the assumptions of the general model of rationality underlying these models. The alternative developed here regards formal criteria as insufficient for an adequate delimitation of practical rationality; they are to be complemented by informal norms. These are regarded as preliminary, contextualised, modifiable and locally applicable requirements of rational adequacy.*

**Keywords:** *rationality, decision theory, rational choice theory, formal criteria, norms.*

\*

Problema raționalității are un loc central în orice discuție cu privire la capacitățile umane de cunoaștere, decizie și acțiune. Orice încercare de explicare a modului în care indivizii iau decizii și trec de la decizii la acțiuni presupune implicit o delimitare a spațiului raționalității. Această delimitare implică întrebări cu privire la tipul criteriilor și normelor utilizate, relația dintre antecedentele intenționale ale deciziei și consecințe, relația raționalitate epistemică - raționalitate practică etc.

Într-un fel, delimitarea spațiului raționalității se desfășoară mereu într-un orizont de frustrare: orice încercare de a trasa cu exactitate granițe pare supusă eșecului, pare să sărăcească sau simplifice inacceptabil de mult bogăția și diversitatea caracteristicilor (explicitate sau nu) pe baza cărora calificăm opinii, decizii sau acțiuni drept raționale. Întrebarea care se pune este dacă aceste limite sunt ale *decidenților* (limitări psihocognitive), ale *situațiilor* analizate (complexitate, comportament non-linear) sau ale *modelului de raționalitate* utilizat. Argumentăm, în capitolele următoare, că nu e vorba în primul rând de o insuficiență precizare a cadrului raționalității practice, ci de un mod inadecvat de a pune problema, care presupune construirea unui *model închis* de decizie sau acțiune rațională. Prin model închis înțelegem un model bazat pe specificarea unui set complet de criterii de adecvare rațională cu aplicabilitate generală, împreună cu o procedură determinată exhaustiv de aplicare la situații empirice.

În cadrul modelelor de decizie dezvoltate pe baza teoriei alegerii raționale (*rational choice theory*) - substanța conceptului de acțiune rațională este *maximizarea utilității individuale*. Subiectul are de ales între *acțiuni* alternative, ținând seama de propriile *preferințe* și de *stări ale naturii* (contexte care precizează și limitează alegerea). Raționalitatea deciziei este evaluată în funcție de măsura în care rezultatele alegerii vor maximiza utilitatea (vor satisface într-o măsură cât mai mare preferințele individuale), date fiind constrângerile contextuale.

Însă un astfel de model, bazat exclusiv pe aplicarea de criterii formale (care nu fac referire la *conținutul* antecedentelor deciziei sau al contextelor de decizie) se confruntă

cu probleme legate de capacitatea sa descriptivă (comportamentul efectiv al decidenților nu poate fi descris sau explicat în mod satisfăcător pe baza lui) sau normativă (aplicarea sa rigidă duce la rezultate contra-intuitive, pe care decidenții le consideră *nerezonabile*). Criteriile formale pot funcționa drept condiții necesare, însă nu și suficiente, de evaluare rațională a deciziilor. Pentru a rămâne relevante empiric și normativ, modelele de decizie trebuie să includă specificarea unor *norme de raționalitate* – înțelese drept reguli *preliminare, modificabile și cu aplicabilitate locală*.

### **Criterii formale de adecvare rațională**

Modelele de decizie dezvoltate pe baza teoriei alegerii raționale se bazează pe un concept de **raționalitate formală**, care face afirmații legate de consecvența și consistența logică a comportamentului, nu de "substanța" acestuia. Criteriile de adecvare rațională propuse sunt strict formale: ele vizează structura antecedentelor deciziei (opinii, preferințe, dorințe) sau relațiile dintre acestea. În mod specific, raționalitatea **preferințelor** individuale presupune respectarea unor cerințe formale de adecvare:

- *completitudine* - individul este în stare să facă o ordonare completă a preferințelor sale pentru fiecare pereche de elemente din lista de alternative, pentru orice  $\{x,y\}$ ,  $x \geq y$  sau  $y \geq x^*$

Completitudinea presupune posibilitatea de a ordona *oricare* două elemente ale setului de alternative. Evident, contextele de decizie limitează de la bun început numărul alternativelor disponibile (unele opțiuni sunt eliminate din start datorită resurselor insuficiente sau a imposibilității de a obține informații relevante), însă completitudinea vizează posibilitatea de principiu de a ordona orice pereche de opțiuni. În ultimă instanță, completitudinea presupune faptul că agentul are acces la - sau că ar putea în principiu obține - toate informațiile relevante pentru luarea deciziilor.

- *reflexivitate* - pentru orice  $x$ ,  $x \geq x$  (nu poate exista o *preferință strictă* a lui  $x$  în raport cu  $x$ )

Reflexivitatea introduce o cerință suplimentară de consistență: se presupune că preferințele individuale sunt complet precizate și stabile. Există însă numeroase cazuri de modificare a preferințelor (de exemplu, ca urmare a unor informații apărute ulterior) sau de insuficientă precizare a lor (imposibilitatea de a distinge clar între preferințe similare).

- *tranzitivitate* – dacă  $x$  este preferat lui  $y$  și  $y$  este preferat lui  $z$ , atunci  $x$  este preferat lui  $z$  pentru orice  $\{x,y,z\}$ ,  $x \geq y$  și  $y \geq z$  implică  $x \geq z$

Tranzitivitatea presupune consistența logică a preferințelor. În lipsa unor preferințe tranzitive, agentul poate lua decizii contradictorii în situații similare; comportamentul său este puțin previzibil, iar urmărirea sistematică a unor scopuri este dificilă. Dacă presupune ciclicitate ( $x \geq y$  și  $y \geq z$ ,  $z \geq x$ ), intransitivitatea poate genera o spirală a deciziilor dezavantajoase (un exemplu simplu este vânzarea și cumpărarea repetată a unui produs, fiecare tranzacție făcându-se în pierdere).

- *continuitate* - dacă  $x \geq y$  și  $z$  este destul de apropiat de  $x$ , atunci  $z \geq y$ .

Continuitatea introduce o presupunere cu privire la *structura nefragmentată* a spațiului preferințelor. Dacă subiectul îl preferă pe  $a$  lui  $b$  și există un element *suficient de apropiat de  $a$* , atunci preferința se va extinde și asupra acestuia. Cu alte cuvinte, nu există "unități de analiză" la care să poată fi redusă evaluarea unei preferințe; gradul de precizie sau de nuanțare în descrierea acestora poate fi indefinit de ridicat.

---

\*  $>$  desemnează o relație de *preferință strictă*:  $x$  este preferat lui  $y$ , ceea ce implică faptul că  $x$  nu e indiferent în raport cu  $y$  și că  $y$  nu e preferat în raport cu  $x$

$\geq$  desemnează o relație de *preferință slabă*:  $x$  este preferat lui  $y$  sau este indiferent în raport cu  $y$

$\sim$  desemnează o relație de *indiferență* ( $x$  poate fi înlocuit cu  $y$  și invers, valoarea utilității lor fiind egală)

Există însă numeroase exemple care pun în discuție conținutul acestor criterii (enunțurile cu privire la relațiile dintre antecedentele deciziei), ca și generalitatea aplicării lor. Acest lucru pune la îndoială nu doar acuratețea empirică, ci și relevanța lor normativă – capacitatea lor de a oferi reguli, norme sau proceduri care să poată fi utilizate cu succes în optimizarea decizională.

### **I. Completitudinea**

Deciziile efective sunt, cu excepția unor cazuri extrem de simple, rareori luate pe baza unei ierarhizări complete a preferințelor. O asemenea ambiție ne-ar pune în imposibilitatea de a lua majoritatea deciziilor importante – decizii care trebuie luate în condițiile în care deținem informații, capacități de procesare și timp *limitate*.

*Indiferența* în raport cu două opțiuni poate să nu țină de echivalența utilităților, ci de dificultatea de a stabili ierarhia preferințelor, datorită complexității informaționale a setului de opțiuni disponibile și limitării capacităților de procesare. Modelul raționalității restrânse (*bounded rationality*) explicitează o constatare empirică: preferințele nu reprezintă reflectarea mecanică a unor gusturi, dorințe sau interese individuale *constante*, ci rezultatul interacțiunii dintre acestea, constrângerile contextuale și normele de adecvare rațională aplicabile. Acest rezultat rămâne deschis modificărilor aduse, de exemplu, de noi informații disponibile (care pot modifica opiniile) sau de noi constrângeri (care limitează posibilitățile de decizie și pot determina ajustarea *dorințelor* și a *scopurilor*). Normele de adecvare sunt, la rândul lor, modificabile: situații decizionale caracterizate de incertitudine pot fi abordate aplicând *maximin* sau principiul rațiunii suficiente, însă decidentul poate, pe baza experienței acumulate, să ajusteze procedura de decizie sau să introducă norme suplimentare (reguli euristice, proceduri de simplificare și chiar reguli ad-hoc, propuse ca teste).

Lăsând la o parte constrângerile contextuale, preferințele și dorințele noastre, spre deosebire de opinii, pot fi divergente sau conflictuale fără ca acest lucru să implice în mod necesar iraționalitatea agentului. Preferințele exprimă relații între dorințele, înclinațiile, gusturile noastre. În cadrul deliberării, subiectul compară și evaluează importanța relativă a acestor preferințe, fără să se bazeze pe o ierarhizare predeterminată sau pe un criteriu infailibil de ordonare. Pe de altă parte, chiar dacă se pornește de la un set consistent de preferințe/dorințe/opinii, preferințele „secundare” (cele obținute în urma raționamentelor practice) *pot* fi inconsistente<sup>1</sup> *în cadrul aceluiași context* (cu alte cuvinte, presupunând că ierarhia preferințelor nu se modifică).

Capacitatea de a obține o ordonare completă a preferințele individuale este limitată la cazurile construite pe baza unor simplificări, care reduc semnificativ relevanța lor practică. Dincolo de argumentele abia menționate, dificultățile legate de ierarhizarea completă a preferințelor sunt direct legate de dificultățile *teoriei utilității* – de încercarea de a generaliza modul în care indivizii își „administrează” preferințele legate de achiziție și consum la întreaga gamă a preferințelor umane și de a oferi un criteriu de comparație trans-individual pentru utilități.

### **II. Reflexivitatea**

Cerința reflexivității este deja presupusă de cerința completitudinii: în măsura în care subiectul poate ordona orice pereche de preferințe, setul complet de preferințe este clar delimitat. Este asumat faptul că o preferință strictă a lui  $x$  față de  $x$  ar putea implica *doar* o delimitare incompletă sau ambiguă a preferinței respective. Însă decidenții pot manifesta preferințe non-reflexive datorită *modificării* acestora. Ei nu își tratează

---

<sup>1</sup> J. Searle, (2002), *Rationality in Action*, Cambridge, Mass., MIT Press, pp. 248-252.

preferințele ca pe un dat stabil, ci le “administrează” (intervin în stabilirea ierarhiei și în organizarea lor, contribuie la formarea și la modificarea lor), le evită sau le suprimă, le confundă etc.<sup>2</sup> Subiecții nu aplică în mod sistematic cerința reflexivității în raționamentele practice, datorită unor limite informaționale și cognitive evidente. În lipsa informațiilor relevante sau, dimpotrivă, în fața complexității informaționale, procesarea cognitivă este parțială și fragmentată. O preferință este complet precizată doar prin raportare la un anumit context decizional (în primul rând setul de alternative disponibile și utilitățile asociate); ca atare, preferințe similare pot fi tratate drept identice sau, dimpotrivă, diferențele dintre ele pot fi percepute supradimensionat în funcție de constrângerile contextuale.

Ordonarea preferințelor poate fi diferită și în funcție de constrângerile impuse de contexte decizionale diferite. Să luăm exemplul celor doi adolescenți care se întrec într-o cursă auto în filmul „Rebel fără cauză”. Regulile sunt simple: cele două mașini pornesc în viteză spre o prăpastie, cel care se aruncă primul din mașină pierde („lașul”), cel care se aruncă ultimul câștigă („eroul”).

Fiecare dorește să rămână în mașină mai mult decât celălalt (pentru a-și dovedi curajul), dar trebuie să sară la timp pentru a nu cădea cu mașina în gol. Vom numi cele patru rezultate posibile „viață” (amândoi sar în același timp, nu există un câștigător), „erou” (cel doi sar succesiv, ultimul câștigă), „laș” (cei doi sar succesiv, primul pierde) și „moarte” (cei doi rămân în mașini și se prăbușesc odată cu ele). Putem presupune că ierarhia preferințelor este, în sens descrescător: „erou” - „viață” - „laș” - „moarte”.

Ca în orice joc de coordonare conflictual, eșecul coordonării strategiilor poate duce la rezultate dezastruoase pentru toți participanții. Există două echilibre Nash (Erou, Laș) și (Laș, Erou) asimetrice. Situația este complicată de faptul că, în cadrul acestui joc, ordonarea preferințelor se poate modifica: constrângerile contextuale (rușinea de a fi cedat, reacția privitorilor) și imposibilitatea comunicării (când va sări celălalt – când trebuie să sar eu) pot determina modificarea *locală* a ierarhiei preferințelor „moarte” este preferat lui „laș”.

		Buzz	
		Renunță	Continuă
Jim	Renunță	Viață, Viață	Laș, Erou
	Continuă	Erou, Laș	Moarte, Moarte

Relevanța exemplului poate fi subminată dacă considerăm că alegerile făcute de indivizi nu reflectă în mod necesar preferințele lor. Cu alte cuvinte, dacă este respins conceptul de „preferință manifestată” propus de Paul Samuelson, pe baza faptului că el nu pare să funcționeze în numeroase cazuri în care subiecții fac alegeri superficiale, bazate pe o cunoaștere incompletă sau fără cântărirea tuturor alternativelor, sau în cazuri în care comportamentul lor este determinat de reguli de conduită sau imperative etice (exemplul dilemei prizonierului)<sup>3</sup>. Cu toate acestea, considerăm conceptul de „preferință manifestată” o ipoteză metodologică utilă. În lipsa lui, singurul mod de a cunoaște preferințele celorlalți se bazează pe afirmațiile lor, chiar și în cazurile în care relația dintre preferințe și alegeri este contradictorie.

Teoria alegerii raționale presupune faptul că gusturile și preferințele reprezintă

<sup>2</sup> J.G. March, (1986), *Bounded Rationality, Ambiguity and the Engineering of Choice*, în Jon Elster (ed.) – *Rational Choice*, Oxford, Basil Blackwell, p. 167.

<sup>3</sup> A. Sen, (1986), *Behavior and the Concept of Preference*, în Jon Elster (ed.) – *Rational Choice*, Oxford, Basil Blackwell, p. 94

caracteristici relativ constante ale indivizilor, și că aceștia posedă o cunoaștere completă a acestora. Însă modificările preferințelor pot fi explicate drept acumulare de "capital uman"; de exemplu, participarea la un curs de istorie a artei, la un concert sau la o degustare de vinuri poate modifica ierarhia preferințelor, pentru că individul a devenit mai eficient, mai eficient în a genera utilitate din activitățile respective. Modificarea gusturilor în timp poate fi minimă sau inexistentă, însă ierarhia lor se poate schimba, în funcție de acumulările specifice de capital uman. Inovația tehnologică poate duce, la rândul ei, la modificări ale ierarhiei preferințelor: folosirea pe scară largă a tranzacțiilor online determină o atenție sporită a consumatorilor față de acele categorii de bunuri și servicii care pot fi cu ușurință tranzacționate în mediul virtual (cum sunt cărțile, CD-urile, accesul la biblioteci și baze de date online, printre multe altele).

Pe de altă parte, din moment ce vorbim de *preferințe și dorințe*, nu de opinii, p și non-p pot coexista. Faptul că există *unele* motive pentru care subiectul preferă p și *altele* pentru care preferă q nu reprezintă un accident, ci ilustrarea faptului că, în majoritatea situațiilor reale de decizie, nu există o scală comună de evaluare a utilității fiecărei alternative în parte, iar complexitatea situației de alegere este de multe ori prea mare pentru a ne pune problema evaluării tuturor alternativelor sau a unei ordonări exhaustive.

Este adevărat că subiectul poate forma raționamente practice eronate sau poate acționa irațional plecând de la preferințe conflictuale. Însă simplul fapt al coexistenței unor preferințe conflictuale sau inconsistente nu este un semn de iraționalitate.

### III. Tranzitivitatea

Paradoxul lui Arrow vizează imposibilitatea definirii unei proceduri cu aplicabilitate generală care să garanteze *agregarea tranzitivă a unor preferințe individuale tranzitive*. De altfel, cazurile de decizie individuală sau colectivă în care tranzitivitatea preferințelor nu este respectată sunt prea numeroase pentru a fi tratate ca excepții. Intranșitivitatea poate ține de limitările epistemice și cognitive ale agenților (de exemplu, alternative similare vor fi de multe ori tratate ca fiind identice, chiar dacă informația suplimentară ar pune în evidență diferențe semnificative între ele). Situațiile de alegere colectivă bazate pe criterii multiple și inconsistente pot genera, la rândul lor, preferințe individuale intranzitive – de exemplu, în structuri federative în care subgrupuri relativ autonome interacționează pentru a genera beneficii colective. Pe de altă parte, preferințe individuale tranzitive pot genera agregări intranzitive - paradoxul lui Condorcet ilustrează această situație în cazul regulii majorității.

Să presupunem că un grup de 3 persoane (raționamentul poate fi extins la orice grup peste 3) trebuie să aleagă între trei opțiuni (de exemplu, trei candidați) pe baza votului majorității. Ordonarea preferințelor este următoarea:

X: a este preferat lui b, b este preferat lui c,

Y: c este preferat lui a, a este preferat lui b,

Z: b este preferat lui c, c este preferat lui a.

La nivelul grupului, constatăm că:

X și Y îl preferă pe a lui b,

X și Z îl preferă pe b lui c,

Z și Y îl preferă pe c lui a.

Care este ordonarea *preferințelor agregate*? Există *majorități distincte* care îl preferă pe a lui b, pe b lui c și pe c lui a. Ordonarea este netranșitivă (ciclică) tocmai pentru că ordonările individuale se referă la majorități diferite. Nu există o agregare legitimă a preferințelor individuale în preferințe colective, ci o *majoritate variabilă* cu preferințe intranzitive. Intranșitivitatea preferințelor agregate coexistă cu tranzitivitatea preferințelor individuale.

Ca atare, într-un asemenea scrutin nu ar putea fi desemnat un câștigător pe baza regulii majorității, din moment ce fiecare candidat ar obține un număr egal de voturi.

#### IV. Continuitatea

Presupunerea legată de *structura continuă a preferințelor* pare să corespundă unei intuiții comune: nu există "particule fundamentale" la care să apelăm în evaluarea și compararea preferințelor; descrierea acestora este continuă pentru că experiența subiectivă a delimitării acestor preferințe este continuă, nefragmentată. Însă planul experienței subiective trebuie distins de planul raționamentelor practice. În practică, preferințele sunt utilizate discontinuu, date fiind limitele informaționale și cognitive ale decidentului. Delimitarea și ordonarea preferințelor este limitată de gradul de senzitivitate în fața diferențelor minore, sau de lipsa unor informații relevante. De exemplu: X preferă ceaiul fără zahăr. Dacă în ceaiul lui X va fi pus un singur grăunte de zahăr, se poate presupune că X va fi indiferent între ceaiul fără zahăr și cel care conține un grăunte de zahăr. Iterând situația de un număr suficient de mare de ori, ajungem la concluzia că X este indiferent între ceaiul fără zahăr și ceaiul care conține n grăunțe de zahăr, dat fiind că adăugarea unui singur grăunte nu modifică *sesizabil*, la fiecare iterație, rezultatul și funcția utilității asociată acestuia.

#### Criterion vs. norme

Care este relevanța acestor dificultăți pentru problema delimitării raționalității deciziei? E vorba de o problemă legată de *alegerea criteriilor* (așa încât *altele* ar funcționa mai bine și ar evita aceste dificultăți) sau de *rolul criteriilor formale în general* în evaluarea raționalității deciziilor? Să plecăm de la o observație la îndemână: orice model de decizie dezvoltat pe baza unui set predefinit de criterii va avea aplicabilitate limitată. Nu tot ceea ce *nu* catalogăm drept rațional este cu necesitate irațional: există o **zonă de indeterminare** care caracterizează o bună parte a deciziilor sau acțiunilor noastre. Acesta presupune faptul că, oricare ar fi modelul de decizie cu care operăm, va exista o zonă a deciziilor și acțiunilor pe care nu le putem califica drept raționale *pe baza respectivului model*, însă în același timp nu le putem include în zona iraționalului. Este spațiul deciziilor a căror raționalitate e deocamdată neprecizată, cu privire la care nu ne putem pronunța, chiar dacă (de multe ori intuitiv) suntem dispuși să le recunoaștem drept *rezonabile*.

În general, existența spațiului de indeterminare a fost explicată prin referire la o lipsă sau insuficiență – la nivelul capacităților cognitive, al informației disponibile, a agregării preferințelor și scopurilor individuale, sau al unor constrângeri exogene impuse de contextul decizional specific. Însă există și un alt tip de indeterminare, care nu poate fi eliminată prin simpla aplicare a unui set predefinit de criterii sau prin introducerea unor presupoziii convenabile cu privire la obținerea și procesarea informației, disponibilitatea de a coopera etc. Existența *acestei* zone de indeterminare nu este un accident. Ea indică, pe de o parte, subdeterminarea implicită a oricărui model de raționalitate în raport cu diversitatea faptelor pe care trebuie să le explice și, pe de altă parte, o inadecvare a cadrului conceptual pe baza căruia definim raționalitatea și diferențiem între rațional și non-rațional.

Existența spațiului de indeterminare ilustrează nu doar diversitatea nelimitată a experiențelor decizionale posibile, ci și faptul că raționalitatea practică se constituie dinamic, că limitele și conținutul său sunt, în parte, precizate *în cadrul* situațiilor de decizie. Încercarea de a fixa contururile clare ale raționalității practice forțând lucrurile să intre într-o schemă predefinită, *orice* schemă, induce în eroare. Presupozia delimitării aprioriste a unui model de decizie cu aplicabilitate generală poate conduce la rezultate contra-intuitive și percepute drept nerezonabile. *Raționalitatea deciziilor (construită analitic, formalizată) nu poate face abstracție de rezonabilitatea deciziilor (informală,*

adesea percepută intuitiv).

Ne dovedim rezonabili atunci când reușim să alegem o variantă satisfăcătoare în condițiile date, atunci când procedăm cu măsură și tact într-un context caracterizat de lipsă de măsură, atunci când facem un pas înapoi pentru a ne detașa, pe cât posibil, de imediatul situației și a căuta o variantă care să servească obiective pe termen lung. A fi rezonabil nu înseamnă a aborda realitatea prin lentilele simplificatoare ale unui model formalizat, ale unei rețete edificatoare, ci a rămâne deschis și flexibil, dispus să accepți evidențe contrare opiniilor tale. Rezonabilitatea numește raționalitatea lipsită de morgă, nedogmatică și deschisă în fața diversității nelimitate a experiențelor posibile. În opoziție cu *hybris*-ul teoretic caracteristic teoriei alegerii raționale, rezonabilul este marcat de o modestie a construcției teoretice, care recunoaște implicit limitele oricărui model formalizat de raționalitate și respinge ca inadecvată transformarea acestor limite (preliminare și modificabile) în granițe ale raționalității ca atare. Rezonabilitatea reprezintă prealabilul intuitiv al oricărui demers de evaluare a raționalității deciziilor sau acțiunilor. Ea poate fi utilizată ca *standard orientativ* de evaluare, din moment ce nu oferă, în mod evident, un criteriu infailibil de delimitare a raționalității.

Specificarea unui set de criterii formale nu poate oferi, în majoritatea situațiilor de decizie, un criteriu de delimitare *cu aplicabilitate generală*. Presupunerea că raționalitatea practică poate fi descrisă în mod adecvat și complet pe baza unui set închis de criterii universalizabile pare să țină, într-o măsură importantă, de influența exercitată de o anumită tradiție metodologică aprioristă și de un model de *raționalitate formală* dezvoltat pe baza acesteia. În particular, e vorba de un model bazat pe ideea de "inferență legitimă" – o inferență "ghidată de principii care sunt formale, universale, a priori"<sup>4</sup>. Aplicarea rigidă și nediferențiată a acestui concept în științele sociale și în filosofie are efecte negative, susține Kincaid, prin faptul că ignoră caracterul esențialmente empiric al inferențelor care stau la baza regulilor metodologice. În cadrul modelelor de raționalitate analizate, acest reduționism se traduce printr-o cerință a întemeierii raționalității practice pe un set închis de criterii predefinite și cu aplicabilitate generală.

O alternativă este oferită de aplicarea complementară și flexibilă a criteriilor formale (cu statut de condiții necesare) și a **normelor informale**, deschise ajustărilor adaptative: "Raționamentele formale cu privire la axiomele postulate (inclusiv compatibilitatea și coerența lor), ca și înțelegerea informală a valorilor și normelor (inclusiv relevanța și plauzibilitatea lor) sunt ambele orientate în această direcție productivă"<sup>5</sup>.

Caracterizarea normelor poate fi făcută, în bună măsură, pornind de ceea ce James March numește **raționalitate adaptativă**.<sup>6</sup> Aceasta nu mai este centrată exclusiv pe ideea de alegere intențională, făcută pe baza unei cunoașteri explicite. Ea propune o perspectivă în care "cunoașterea, sub forma normelor de conduită, evoluează de-a lungul timpului în cadrul unui sistem și se acumulează odată cu timpul, indivizii și organizațiile, fără să fie complet conștientă de propria sa istorie"<sup>7</sup>. Normele pot să nu fie complet explicitate și aplicarea lor nu se face pe baza unei proceduri formalizate. În plus, ele sunt

---

<sup>4</sup> H. Kincaid, (30/2000), *Formal Rationality and Its Pernicious Effects on Social Sciences*, Philosophy of the Social Sciences, p. 67.

<sup>5</sup> A. Sen, (1999), The Possibility of Social Choice, *The American Economic Review*; Jun; 89, p. 366.

<sup>6</sup> J.G. March, (1986), *Bounded Rationality, Ambiguity and the Engineering of Choice*, în Jon Elster (ed.) – *Rational Choice*, Oxford, Basil Blackwell, p. 149.

<sup>7</sup> Ibid.



supuse modificărilor și ajustărilor în cadrul sistemului. Aspectul cel mai relevant e însă relația *norme-valori*. Criteriile, dat fiind caracterul lor pur formal, vizează exclusiv relația *mijloace-scopuri* (modul în care agentul folosește strategiile disponibile pentru a maximiza beneficiile). Spre deosebire de criterii, normele *fac apel* la valori, angajamente, luări de poziție ale decidentului: ele sunt ireductibile la niște simple proceduri de optimizare instrumentală. Această distincție între o raționalitate bazată pe aplicarea de criterii și una bazată pe aplicarea de norme evocă distincția weberiană între raționalitatea formală și cea substanțială. Prima are în vedere organizarea acțiunilor pe baza unui calcul care să conducă la îndeplinirea unor scopuri prestabilite cu maximum de eficiență; a doua are la bază acțiunea rațională orientată de valori.

Spre deosebire de primul tip, care poate fi asociat unei proceduri de calcul *top-down* (în care regulile de operare sunt fixate de la început și oferă – pe baza unui algoritm – soluții pentru problemele considerate), *raționalitatea bazată pe norme* face apel la *experiență* poate fi asimilată unei proceduri *bottom-up*. Aceasta este caracteristică sistemelor adaptative, în cadrul cărora regulile de operare sunt supuse continuu unor ajustări locale. Decidentul își poate ajusta normele de adecvare rațională utilizate, pe baza istoriei sale decizionale și a constrângerilor contextuale: procedurile puse în joc acționează asupra datelor de intrare (*inputs*) și, în același timp, sunt supuse revizuirilor cerute de rezultatele (*outputs*) propriei lor acțiuni.

Contextualizarea normelor de adecvare rațională presupune respingerea *pretențiilor de aplicabilitate universală (și trans-contextuală) a unui set predeterminat de criterii formale*, nu relativizarea evaluării raționalității deciziilor. Alegerea exclusivă între aplicarea nediferențiată și rigidă a unui set închis de criterii și justificarea contextuală relativizantă este irelevantă. Prima este blocată de dificultăți legate de explicarea numeroaselor cazuri care nu respectă setul de criterii specificat, dar care nu pot fi concediate ca simple episoade iraționale. A doua face irelevantă împărțirea acțiunilor în raționale și iraționale, din moment ce în favoarea raționalității unei alegeri pot fi aduse doar justificări contextuale, fără utilizarea unor proceduri obiective și generalizabile de evaluare.

Procesul de decizie nu se reduce la găsirea de tehnici de maximizare a utilității, sau la alegerea pe baza unui set de scopuri și preferințe; el este mai degrabă un proces de *negociere și compromis* între preferințe și scopuri diferite și adesea inconsistente. Decidenții pot face alegeri rezonabile *date fiind constrângerile contextuale*, dar care pot părea absolut iraționale într-un alt context.

Raționalitatea practică nu poate fi redusă la o problemă de adecvare logică. Normele de adecvare rațională completează criteriile formale utilizate, prin luarea în considerare a contextului decizional (accesul limitat la informația relevantă și capacitate limitată de procesare, etc.), a istoriei decizionale și a experienței acumulate sau a unor noi informații. Normele sunt aplicabile local, iar precizarea lor se face *în cadrul* procesului decizional: care anume sunt alternativele relevante sau care e limita rezonabilă de procesare a informației înainte de luarea deciziei sunt lucruri imposibil de redat sub forma unei liste rigide și exhaustive de criterii, dar posibil de specificat sub forma unui set de norme deschis ajustărilor. Specificarea conținutului normelor de adecvare rămâne preliminar și parțial; normele se află într-o relație de *echilibru reflectiv* cu scopurile, opiniile, valorile, preferințele care stau la baza deciziilor.

Perspectiva deschisă este aceea a unui concept de raționalitate bazat pe un set minimal de criterii formale de adecvare (spre exemplu, capacitatea de a construi raționamente logice sau preferințe consistente) și pe un set deschis de norme de adecvare rațională orientative, delimitate contextual, aplicabile selectiv și supuse modificărilor.

## BIBLIOGRAFIE

- [1] Buchanan, J.M. & Tullock, G., (1999), *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*, Liberty Fund, Inc. Library of Economics and Liberty.
- [2] Elster, J., (ed.), (1986), *Rational Choice*, Oxford, Basil Blackwell.
- [3] Fudenberg, D. & Tirole, J., (1998), *The Theory of Learning in Games*, Cambridge, MIT Press.
- [4] McCain, R., (2003), *Game Theory: A Non-Technical Introduction to the Analysis of Strategy*, South-Western College Pub.
- [5] Newton-Smith, W.H., (1984), *Raționalitatea științei*, București, Ed. Științifică.
- [6] Olson, M., (1965), *The Logic of Collective Action*, Harvard University Press.
- [7] Searle, J., (2002), *Rationality in Action*, Cambridge, Mass., MIT Press.
- [8] Stevenson, W.J., (1998), *Introduction to Management Science*, McGraw-Hill/Irwin, 1<sup>st</sup> edition.
- [9] Von Neumann, J. & Morgenstern, O., (1943), *The Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton, Princeton University Press.